

ЛИНГВИСТИЧКИ ТЕРМИНОСИСТЕМ М. РАДАНА У СВЕТЛУ СРПСКЕ ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈЕ

У раду се анализира лингвистички термилошки систем којим се служи М. Радан у књизи *Фонетика и фонологија карашевских говора данас* са циљем да се начини поређење са одговарајућим лексичким јединицама у радовима српских дијалектолога штампаним у *Српском дијалектолошком зборнику*. Поређење показује које су то особености у раду М. Радана, као и који су разлици тих специфичности.

Кључне речи: терминосистем, лексема, лингвистика, лингвистички термин

І. Увод

А.

Монографија Михаја Радана *Фонетика и фонологија карашевских говора данас* представља превод докторске дисертације писане на румунском језику, објављене 2015. године. Дисертација је одбрањена 1999. године на Универзитету у Букурешту, а на румунском објављена 2000. године². Будући да у књизи нема података о преводиоцу, логично је помишљати да је преводилац сам аутор. Овај текст, као и сви други текстови Срба из Румуније писани на српском језику, има своје специфичности, о чему је већ писано (Марковић 2008, Марковић 2007), и од те чињенице се пошло у овоме раду са претпоставком да тих специфичности мора бити и у терминологији која се у овој књизи користи, а та специфичност резултат је, између осталог, и мултикултуралности којој су изложени крај чији се говор анализира и аутор. Првобитна намера била је да се терминосистем коришћен у овој монографији упореди са терминосистемом из више радова објављених у СДЗб. Испоставило се да та замисао није добра, између осталог и стога што поједини радови не би били „компатибилни“ јер у њима нема особености које карактеришу овај српски говор у Румунији, а не би било добро ни поређење терминосистема са монографијама штампаним пре сто и више година. Поређење је могло бити извршено са монографијом (или монографијама) које

¹ jordana.markovic@filfak.ni.ac.rs

² Вид. списак литературе.

описују типолошки сличан српски говор из 2000. или 2015. године. Одлучила сам се за годину када је монографија М. Радана први пут штампана јер сам пошла од чињенице да је издање на српском језику морало добрим (или највећим) делом бити превод претходног. Срећна околност је била да су те 2000. године (према мом сећању) изашле две такве монографије – Љубисава Тирића (*Говори Понишавља*) и Јордане Марковић (*Говор Запања*), мада је прва број из 1999. године, како и стоји на књизи.

О пореклу становништва краја који истражује Михај Радан каже: „Данашњи Карашевци потомци су првих јужних Словена који се у Банату налазе негде од VI-VII века и који су се касније помешали са разним досељеницима са југа Дунава, највећим делом са Србима (XIV – XV век)“ (стр. 268). У вези са језиком пак стоји: „Стапање говора карашевских Словена са говором (или говорима) српских досељеника који су пристигли, највероватније, из источне зоне косовско-ресавског дијалекта која се граничи са српским југоисточним дијалектима било је доста једноставно, јер су се ови идиоми развили из штокавског архаичног дијалекта који је у прошлости обухватао широку територију српског језика (...) и имали су, дакле, много заједничких особина (стр. 268)³.

Будући да је у монографији обрађена само фонетика, у њој има највише елемената сличних онима из призренско-тимочких говора и због те чињенице сматрам валидним поређење баш са монографијама које описују те говоре.

Б.

О значају лингвистичког терминосистема било је речи у бројним домаћим и страним радовима. С тим у вези македонски лингвиста Божидар Видоески каже: „Еден многу важен проблем и културен и лингвистички што треба да го решаваат лингвистите е терминологијата во поширока смисла“ и додаје да тај проблем “не е симнат од дневен ред ни денеска.“ (Видоески 2013: 17). На српском језичком простору постоји рад Ане Мацановић *Српска језикословна терминологија у 19. веку* (Мацановић 2018) у потпуности посвећен овој тематици, мада се тиче старијег периода. Са научног скупа посвећеног овој теми 2017. године штампан је зборник *Словенска терминологија данас*, а доста раније тема је привукла и интересовање Александра Белића (Белић, Ившић 1932). Аутор ових редова се и сам бавио овом тематиком у вези са граматикама македонског језика (Марковић 2020).

Чињеница је да српска лингвистичка терминологија није стандардизована, те је систем лингвистичких терминолошких јединица (а наравно и свих других) лични (индивидуални) избор појединца. Иако то није најбоље решење, јесте добар показатељ бројних чињеница.

³ У раду *Језичке изоглосе косовско-ресавског типа у карашевским говорима (са посебним освртом на изолексе)*, чији су аутори М. Радан и М. Р. Ускату (Радан, Ускату 2020), расправља се о томе којег типа су ови говори.

Полазећи од те околности, сматрала сам да термилошки систем у једном дијалектолошком раду који описује говор дијаспоре, какав је рад М. Радана, може представљати извор бројних драгоцених података.

У иницијалном разматрању наметнуле су се две хипотезе.

Прва се тиче чињенице да је аутор ове монографије одрастао у билингвалној средини, учио и усавршавао се усвајајући два језичка система и то се морало одразити и на лингвистички термилошки систем употребљен у овој књизи. То би значило употебу већег броја интернационалних термина.

Друга претпоставка јесте да тај систем термина мора бити богатији од система у монографијама са којима се пореди стога што је говор који М. Радан описује изложен језичкој интерференцији, а то је морало резултирати бројним специфичним, можда и оригиналним одликама, које је требало номиновати, што је допринело богаћењу посматраног терминосистема. Дакле, овај инвентар термилошких јединица мора бити богатији од оних са којима га поредимо.

II. Преглед и анализа грађе

Материјал који је предмет анализе веома је богат и могао би бити довољан за једну обимну монографију. Стога се у току израде морало одступити од идеје да се размотри целокупни терминосистем и анализа је морала бити ограничена. То ограничење је најмање двоструко и односи се на обим рада који је предвиђен за ову намену и на количину грађе довољну за доношење валидног закључка у вези са постављеним тезама.

1. У наслову посматране монографије и оних са којима је поредимо јавило се подударење – сви су користили термин *говор* за номинацију језичког система који служи за комуникацију на посматраном простору (*Фонетика и фонологија карашевских говора данас, Говори Понишавља, Говор Запаља*).

2. По правилу се посматрани говор пореди са стандардним језиком. У ту сврху у употреби је термин *стандардни језик*, елидирана форма *стандард* или *књижевни језик*, за који знамо да није потпуни синоним са ликом стандардни, али у књигама овога типа он се користи паралелно и синонимно.

Термине стандардни и књижевни језик Радан користи најчешће заједно, тј. истовремено – *стандардни / књижевни језик*. И док у радовима који описују српски говор из Србије нема одредбе која говори о којем се стандардном, тј. књижевном језику ради – он је подразумевани, код Радана је та одредба редовна и то је разумљиво будући да он описивани говор пореди и са језиком окружења (румунским). Он међутим врло ретко уз овај термин има само одредбу српски (готово раритетно): сугласницима из *српског*

књижевног /стандардног/ језика 84⁴, из српског књижевног језика 84, Из стандардног српског језика 190, Уп. срп. књ. од Митровадне 118. Редовно су уз термин *стандардни/књижевни језик* наведени и *српски* и *хрватски*, различито правописно регулисани: са истим вокалом у *српском* и *хрватском стандардном / књижевном језику* 90, облике у *српском* и *хрватском књижевном /стандардном језику* 206, у *српском* и *хрватском књижевном и стандардном језику* 229, утицаја *српског* или *хрватског стандардног* и *књижевног језика* 188 и сл. Понекад нема оба лика – књижевни и стандардни, већ само један: у *стандардном српском (и хрватском) језику* 190, у *стандардном српском или хрватском језику* 192, у *српском и хрватском стандардном језику* 192, *српско-хрватском књижевном језику* те епохе 140, из *српског* и *хрватског књижевног језика* 85, док су *књижевни српски* и *хрватски језици* 85, из савременог *српског* и *хрватског књижевног језика* 87 и сл.

Чак и кад изостане термин стандардни и/или књижевни, јављају се (као синтагматски спој или полусложенички) називи оба језика – *савремени српски* и *хрватски језик*, 52, из *српског* и *хрватског заједничког језика* 87, *српски* и *хрватски заједнички језик* 102, из савременог *српског* и *хрватског језика* 88, *српско-хрватским* текстовима 242, *српско* и *хрватско* е 91⁵ и сл.

Из дела реченице „од изузетног значаја за историју *српског* и *хрватског језика* јер пружа...“ (101) може се помишљати на аналогију са термином *хрватски* и *српски језик*, који је током историје заједничког (српскохрватског) језика био у употреби код Хрвата, тј. може се помишљати на то да М. Радан овако именује тај заједнички језик, мада се у монографији налази и термин *српскохрватски*: на терену *српскохрватског језика* 102, у заједничком *срхр. језику* 182, *срхр.* дијал. 242, а неки вид појашњења можда представља следећи текст: „Консонантски систем КГ је, заправо, исти као у *заједничком српско-хрватском језику* или као у *савременом књижевном српском* и *хрватском језику* (157).

Раритетно се у Радановој монографији јавља само *стандардно* (е) 91.

У радовима са којима вршимо поређење постоје термини *стандардни језик*, елидирани *стандард*, тј. *стандардни* са изостављеним подразумевајућим делом. Тако код Љ. Ћирића стоји: као у *стандардном језику* 41, који одступа од *стандардног* 44, према *стандардном* 180, а код Ј. Марковић: под утицајем *стандардног језика* 46, али и: у *стандардној итокавистини* 232, као и: под утицајем *стандарда* 35, тј. другачији од *стандардног* 38 итд.

У обема монографијама се нешто чешће употребљава *књижевни (језик)* у поређењу са термином *стандардни*. Љ. Ћирић има: у *књижевном језику* 63, према *књижевном* 179, или *књижевнојезички лик* 102, а код Ј. Марковић

⁴ Бројка после примера означава број стране са које је преузет.

⁵ Некада се тај термин односи на старији период: е из *заједничког српског* и *хрватског језика* 91, Ђ створен на простору *заједничког српског* и *хрватског језика* (заједнички језик до X-XII века) 99, *српско-хрватске територије* (почетком XIV века) 121 и сл.

се подједнако јављају термини *књижевни језик* и само *књижевни: књижевног језика* 25, тј. није *књижевни* 40 итд.

Одредба *српски* (једном *српскохрватски*) јавила се раритетно код Љ. Ћирића: *српском књижевном језику* (фуснота 3 на 19. страни), из *књижевних језика српскохрватског* и бугарског стр. 23, а слично је и код Ј. Марковић: у *српскоме језику* 125, позивајући се на Белића, у *српскохрватском* 232, цитат, и *српског језика* 202.

Чини се да изостанак одредбе *српски* најбоље илуструје пример „у нашем књижевном језику“ 101, код Ј. Марковић.

Дакле, овај део карактерише случајна употреба термина *српски језик* у монографијама које служе за поређење (Ћирић и Марковић) и фреквентна употреба двојног облика (*српски* и *хрватски*) у разним правописним ликовима код М. Радана. Интернет претрага показује да је термин *књижевни* фреквентнији у свим анализираним монографијама у односу на термин *стандардни*.

3. Један део разматраног терминосистема могао би се назвати дијалектолошким. У такве спада класификација дијалеката. Чињеница је да та класификација није јединствена и стандардизована. У овим радовима то је тек делимично видљиво, будући да се не помињу сви дијалекти српског језика. По правилу се описивани говор пореди са суседним дијалектима. Будући да Михај Радан у овој монографији тежи да одреди порекло становника краја који описује, он језичке појаве које региструје сагледава у широком контексту, укључујући и историјски развој. Тако се у његовом терминосистему јавља уопштени појам: из већине *српско-хрватских дијалеката* 91, у *српско-хрватским дијалектима* 91, у осталим *српским* и *хрватским дијалектима* 90, у *дијалектима српског* и *хрватског језика* 103, већини *српских* и *хрватских говора* 83, у другим *српским* и *хрватским (штокавским) говорима* 99, у свим *српским* и *хрватским говорима* 85, из *српских* и *хрватских говора* 86 и сл. или (ретко) у већини *српских екавских дијалеката* 92, у *екавским штокавским говорима* 101, *периферни српски екавски говори*, познати под именом *говори с незамењеним јатом* 93 итд. Таквих модела нема у другим двома монографијама.

Од осталих назива српских дијалеката код Радана налазимо: у *српским југоисточним дијалектима* 90, у *југоисточним српским дијалектима* 115, за *говоре источне Србије* 134, поготово у *тимочко-лужничком дијалекту* 87, *тимочки дијалекат* 127, у *тимочком поддијалекту* 130, у *поддијалекту из Лужнице* 130, у *сврљешко-заплањском дијалекту* 130, у *призренско-јужноморавском дијалекту* 130, слични *косовско-ресавским* и *југоисточним српским дијалектима* 101, у *српским банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта* 155, *шумадијско-војвођанском дијалекту* 87 итд.

У монографији *Говори Понишавља* Љ. Ћирића налази се: *говори при-*

зренско-тимочке зоне (најчешће) 110, призренско-тимочки говори 32, у сврљишко-заплањском и призренско-јужноморавском дијалекту 78, призренско-јужноморавски, сврљишко-заплањски и тимочко-лужнички говори 93, призренско-тимочке области 36, призренско-јужноморавски, сврљишко-заплањски (нема шта) 33, јужноморавски дијалекат 165, лужнички поддијалекат 34, тимочки поддијалекат 34, заплањски поддијалекат 79, косовско-ресавски говори 134, икавизми шумадијско-војвођанског типа 47 и сл.

Ј. Марковић у *Говору Заплања* има: сврљишко-заплањски дијалекат 36, у говорима ПТ зоне 81, прешевско-бујановачка зона 126, косовско-ресавски дијалекат 142, али само у цитатима или на списку литературе. У овој монографији као да се избегава прецизирање термина, о чему сведоче следећи примери: Под утицајем *јужноморавског* 51, однос целине ГЗ према *призренско-јужноморавском* 245, зона II према *јужноморавском* 244, за разлику од суседног ТЛ⁶ 78, у прелазне говоре између ТЛ и СЗ⁷ 78 и сл. Дакле, најчешће изостаје термин (*дијалекат* или *говор*).

Стање у прегледаним радовима јесте и сведочанство о „кретањима“ у употреби српског дијалектолошког терминосистема. Наиме, за призренско-тимочке говоре се извесно време користио термин *зона* – *призренско-тимочка зона*, по узору на такву употребу у уџбенику дијалектологије Павла Ивића – *Дијалектологија српскохрватског језика, Увод и штокавско наречје*⁸. Касније, опет следећи Ивића, за ове говоре је у употреби термин *област(и)* – *призренско-тимочка област*⁹. Говорима (*Призренско-тимочки говори*) их је номиновао А. Пецо у уџбенику дијалектологије, поводећи се, како сам каже, за Александром Белићем (Пецо 1985: 17).

У литератури се подела призренско-тимочких говора такође сагледава различито. Тако Ивић (Ивић 1985) као наслов има *Дијалекатски типови у призренско-тимочкој области* (115), да би у тексту употребио *призренско-јужноморавски дијалекат*, *тимочко-лужнички дијалекат* (116) и *сврљишко-заплањски дијалекат* (118). У уџбенику из 2009. Ивић има наслове *Призренско-јужноморавски дијалекат* (Ивић 2009: 176), *Сврљишко-заплањски дијалекат* (189) и *Тимочко-лужнички дијалекат* (195). Пецо их назива *говорним типовима: тимочко-лужнички говорни тип* (Пецо 1985: 21), *сврљишко-*

⁶ Ово је скраћеница за тимочко-лужнички.

⁷ Скраћеница за сврљишко-заплањски.

⁸ Павле Ивић у овом уџбенику заправо као наслов има *Призренско-тимочка дијалекатска зона* (Ивић 1985), али у тексту користи *призренско-тимочка зона* (110,114, 115 итд.).

⁹ Наслов *Призренско-тимочка дијалекатска област* налазимо у уџбенику Ивић 2009, но у тексту се јавља *призренско-тимочка област* (149), али и *призренско-тимочки говори*, *призренско-тимочки дијалекти* (152) и *призренско-тимочки дијалекат* (154). Ваља имати у виду да је термин *призренско-тимочка дијалекатска област* био у употреби много раније, о чему сведочи зборник насловљен *Говори призренско-тимочке дијалекатске области и суседних дијалеката* из 1994. године, који је резултат скупа из 1992. године.

заплањски говорни тип (22), призренско-јужноморавски говорни тип (23). Код њега ће се јавити и јужноморавски говор, јужноморавски говорни тип (24) и тимочки говорни тип (22). Чини се да се ова шареноликост одразила и на употребу тих термина у посматраним монографијама.

Очигледно су највећа „лутања“ и одступања у употреби дијалектолошке терминологије пре свега у вези са номинацијом призренско-тимочких говора и у литератури и у анализираним монографијама. Њих М. Радан најчешће именује као *југоисточне српске дијалекте*, какав термин изостаје у другим двома монографијама¹⁰. Поједини говори са овога простора су релативно различито означавани, па се код Радана јавља *тимочко-лужнички дијалекат*, *сврљешко-заплањски дијалекат*, *призренско-јужноморавски дијалекат*, али и: *тимочки дијалекат*, *тимочки поддијалекат*, у *поддијалекту из Лужнице*, што се заправо мора сматрати резултатом неутемељености термина у српској дијалектологији, чему се придружују и Ћирићеви примери: у *сврљешко-заплањском* и *призренско-јужноморавском дијалекту*, *призренско-јужноморавски*, *сврљешко-заплањски* и *тимочко-лужнички говори*, али и: *јужноморавски дијалекат*, према: *заплањски поддијалекат*, *лужнички поддијалекат*, *тимочки поддијалекат*. Као последица обазривости при одабиру термина код Ј. Марковић ће изостати термин *говор*, *дијалекат* или *поддијалекат*: Под утицајем *јужноморавског*, однос целине ГЗ према *призренско-јужноморавском*, зона II према *јужноморавском*, а такав однос према овом делу терминосистема налазимо и код Ћирића: *призренско-јужноморавски*, *сврљешко-заплањски* (нема шта).

4. Будући да М. Радан обрађује само један језички сегмент – гласовни систем, он је своју монографију назвао *Фонетика и фонологија (карашевских говорах данас)*. У монографијама које сам узела за компарацију наслов тог поглавља је *Гласови и акценат*, међутим код Ј. Ћирића се у књизи касније налазе наслови *Фонолошки систем* и *Фонетика*, чега код Ј. Марковић нема. Морам признати да упркос чињеници да се зна чиме се бави фонологија¹¹, а чиме фонетика, нисам сигурна да је у дијалектолошком опису јасно који део припада једној, а који другој области. Рекла бих да и колеге деле моје мишљење, тј. да се колебају, према ономе што у њиховим књигама стоји. У то ме уверава тврдња Михаја Радана да „иако фонологија кара-

¹⁰ Ваља имати у виду да је Белић своју монографију о овим говорима насловио *Дијалекти источне и јужне Србије* (Белић 1905).

¹¹ „Фонологија је, према општој дефиницији, лингвистичка дисциплина која се бави гласовима језика. Прецизније дефинисано, фонологија је наука о функционисању гласова у структури језика. Она проучава гункцију и организацију гласова као језичких јединица, начин како се гласови међусобно устројавају, начин како се употребљавају у речима и промене којима подлежу за разлику од фонетике која проучава гласове као физичке феномене и као физиолошка и анатомска неуролошка и психолошка својства људских бића који те феномене и производе“ (Суботић, Средојевић, Бјелаковић 2012: 27).

шевских говора не представља једну јединствену целину, ипак, велики део фонетских особености је заједнички свим говорима“ (83), тј. „у овом ћемо раду детаљно анализирати фонетику и фонологију КГ, инсистирајући, разумемо се, на оним фонетским појавама које испољавају специфичности у оквиру једног говора или групе говора“ (83).

Термини *фонологија* и *фонетика* налазе се у свим посматраним монографијама. И термин *фонема* присутан је у свима. Међутим, код Радана се налази у два рода – мушком *фонем* и женском *фонема*¹², а код Љ. Ћирића и Ј. Марковић је само у облику женског рода. У свима се јавља и *алофон*.

Код Љ. Ћирића налазимо и термин *двофонемски (неслоговни) континуант* у вези са рефлексом вокалног л (стр. 62).

5. У свима трима студијама у употреби су латински термин *вокал* и синонимни домаћи *самогласник*. Код М. Радана је у наслову *Вокализам*, а *Вокали* код Љ. Ћирића и Ј. Марковић. У тексту је међутим домаћи термин *фреквентнији* код М. Радана (однос је око 2 : 1), док је код Љ. Ћирића и Ј. Марковић употреба домаћег термина готово раритетна у односу на интернационални (3 : 18, 1 : 38).

У случају употребе термина *консонант* или *сугласник* у насловима је ситуација идентична претходној – *Консонантизам* код Радана, а *Консонанти* код Ћирића и Ј. Марковић. У тексту пак преовладава домаћи термин код свих. Тај однос је код Радана 3 : 2, код код Ћирића 9 : 2, а код Ј. Марковић 12 : 7.

6. Бројне су синонимне терминолошке јединице за номинацију ултракратког вокала код М. Радана: *полугласник* (43 пута), два *полугласника* (*скраћена вокала*) стр. 102, *полуглас* (36 пута), *полувокал* (29 пута) – то је и *полугласник*, али и *неслоговно у*, *полусамогласник* (за *полугласник*, стр. 158), *полусугласник* (за *неслоговно у*, стр. 119), *ултракратки самогласници* 124.

Код Ћирића се јављају два синонимна термина – *полугласник* (чешће) и *полуглас* (ређе), а код Ј. Марковић једино *полугласник*.

У српској дијалектолошкој литератури у употреби су термини *полуглас* и *полугласник*. Податке о томе налазимо у уџбеницима дијалектологије: Ивић 1985, стр. 110 *полугласник*, Ивић 1994, стр. 195 *полуглас*, Ивић 2009, стр. 182 *полуглас*, Пецо 1985, стр. 18 *полугласник*, а на 23. стр. *полуглас*, Окука 2008, стр. 233 *полугласник*.

Дакле, у овом делу се терминологија коју користи М. Радан одликује великим богатством – поред два уобичајена термина, он користи и: *полувокал*, *полусугласник*, *скраћени вокал* и *ултракратки самогласници*.

¹² По *Правопису* (2010), и један и други облик су стандардни.

7. У свима трима монографијама забележен је само интернационални термин *сонант*. Нема домаћег термина *гласник*. Радан, међутим, има разне врсте термина у вези са сонантима: *сонант* (*фонски фрикативни палатални сугласник* – глас *j* 161), *консонантски сонанти* (*полудифтонзи*) 124, *назални сонант* (*n*), какве нису забележене у другим двама студијама.

8. У радовима овога типа обично се не врши подела консонаната¹³, али се уз поједине јавља термин за номинацију према неком критеријуму.

8.1. Код Михаја Радана такви су термини доста бројни и разноврсни. Тако ће се код африкате јавити разни типови ових сугласника: *фонска африката* (за гласове *ɥ* и *s*) 84, *тврда африката* (за глас *ç*) 84, *африкате са мекшим изговором* (за гласове *ç* и *ʝ*) 85, *африкате блиске ç, ʝ* (за гласове *ħ, ʕ*) 85, *дентални африкат* 183, *алвео-палаталне африкате* 186, *експлозивни предњонепчани сугласници ħ, ʕ* 85. Јавиће се и лик у мушкоме роду – *сви африкати* (188).

Код Ћирића је термин *африката* фреквентан, налази се и као поднаслов када се говори о таквим гласовима, а јављају се и изведенице *африкатизација* и *африкатује*. Слично је и код Ј. Марковић – јавља се термин *африката* (и као поднаслов код гласа *s*), као и *африкатизација*.

8.2. За назал *n* Радан користи следеће термине: *носни велар* (*n* испред оклузивног велара *k* или *g*) 85, *веларни консонант* (*n* испред *k* - банка) 168, *назални сугласник* 168, док глас *ŋ* назива *палаталним назалним сугласником* 168.

Код Ћирића је то *назални сонант n*, који испред *оклузивног велара* прелази у *веларни консонант*. Код Ј. Марковић то је *веларизована варијанта* (глас *n* испред *k* и *g*).

Код Ј. Марковић се налази и термин *назална група* у вези са сугласничким групама, тј. у вези са преласком *мљ > мњ*.

Наравно, термин *назал* јавља се и када се говори о самогласницима. О старим назалима предњег и задњег реда говори М. Радан, користећи термин *назални* (*носни*) *вокали* 142, *назални самогласници* 142, рефлекс *назала ʌ* 86, рефлекс *назала ж* 86, а термини *назал предњег* и *назал задњег реда* срећу се код Ј. Марковић и Ћирића.

8.3. Радан сонант *v* номинује као *фрикативни лабио-дентални сугласник* 157, а *j* као *фонски фрикативни палатални сугласник* 161, а ту су и *лабиодентални сугласник ф* 169, сугласник *x* у КГ је *фонски аспират*¹⁴ 174, *палатални пловиви* (*афонски* и *фонски*) - *ħ* и *ʕ* 189, *дентални експлозивни сугласници* (*t* и *d*) 195, *дентали t* и *d* 196, понекад се умеће *експлозивно дентално d* 214, *веларни сугласник* 205 итд.

¹³ Заправо, Радан сугласнике ипак дели на сонанте и остале у које сврстава оклузиве, фрикативе и африкате (Радан 2015: 157).

¹⁴ У облику *аспирата* овај термин се јавља у раду *О етимолошком и секундарном X и о једном глаголском дублету* аутора Бранисалава Милановића (стр. 11).

Номинација у вези са артикулацијом поједних гласова у другим двома монографијама је у оквирима опште номинације тих гласова (Тирић: иза лабијала (б, п, м, в), дентала (д, т, с): алвеопалатала 61, опадањем пловива 83, денталног пловива 91; Марковић: дентала т и д 97, зубних фрикатива с и ш 87, губљењем пловива испред зубног експлозивног т и зубних фрикатива 97) итд.

Дакле, у свима трима монографијама богат је терминосистем којим се номинују сугласници. Доста је идентичних терминолошких јединица, с тим што се код Радана налазе и поједини термини непознати у другим двома монографијама (*аспират*, *афонски*, *фонски*).

8.4. Код Радана се јавља *веларно л* 164. Таквог изговора, а самим тим ни термина, нема у говорима које обрађују друге две монографије.

9. У свим студијама говори се о неким особинама које карактеришу вокале. Тако се код Радана налази наслов *Вокалске појаве* и као поднаслови: *елизија*, *сажимање*, *уклањање хијата*, *палатализација вокала*, *афонизација финалних вокала* и *уметнути (споредни) вокали*.

Љ. Тирић под насловом *Вокалске секвенце* обрађује: *елизију вокала*, *редукцију вокала*, *аферезу*, *синкопу*, *апокопу*, *покретне вокале* и *хапологију*. Код Ј. Марковић налазимо: *вокалске групе*, *контракција вокала*, *финалне вокалске групе*, *редукција вокала*, *афереза*, *синкопа*, *апокопа*, *елизија вокала*, *покретни вокали* и *уметање вокала*. Под насловом *супституције вокала* обрађене су замене појединих вокала другим вокалима. Код Тирића су супституције вокала обрађене под насловом *вокали*. Радан о овој појави говори као о *замени или губљењу вокала*, не насловљавајући посебно овај део.

Радан *аферезу* дефинише као „уклањање почетног самогласника“ 146, *апокопа* је „изостављање финалног слога“ 220, мада на стр. 148 говорећи о *апокопи вокала* каже да „у већини случајева нестаје само финално и, а врло ретко неки други вокал“, а као *дисимилацију слога* дефинише *хапологију* 149. Код Тирића је *афереза* „редуковање почетног вокала“ 51, „пропуштање крајњих вокала“ је *апокопа* 52, док је *хапологија* „изостављање читавог слога, тј. секвенце од најмање два гласа“ 53. Ј. Марковић *аферезу* дефинише као „испадање ненаглашеног иницијалног вокала“ 46, *апокопу* не појашњава, а *хапологија* је „испадање читавих слогова у речи“ 59.

Уместо термина *палатализација вокала* (супституција вокала под утицајем палаталних консонаната), какав налазимо код Радана, Тирић има „*ову супституцију условљавају на првоме месту палатални сугласници*, некадашњи и данашњи, прогресивно или регресивно“ 44, не номинујући је, а Ј. Марковић ову појаву посматра као *асимилацију према суседном консонанту* 52.

Горенаведени детаљи заправо показују стилске одлике сваког од аутора.

10.1. Термин *сандхи/сантхи* различито је правописно регулисан – као *сандхи* код Радана и Ћирића, а као *сантхи* код Ј. Марковић. Ове речи нема посебно издвојене у *Правопису српскога језика*¹⁵, те је у питању примена аналогije, односно примена правила или изузетка од правила.

10.2. Паралелна употреба домаћег термина *замена* и страног *супституција* јавиће се у свим посматраним монографијама: код Радана: *замене* ф са п 172, случајеви *замене* сугласника х са к 180, у којима се *супституише* 172, *супституцију* в са ф 158; код Ћирића: *замена* вокала о 42, *замена* префикса про- 48, *супституција* једног вокала 42, као *супституент* других вокала 44; код Ј. Марковић: *екавска замена* старог а 35, *замена* -л>-о 83, *супституција* сугласника 87, са овим *супституентом* 53 итд.

Интернет претрага показује да је код Радана фреквентнији домаћи термин (*замена*), а у другим двома монографијама страни (*супституција*).

10.3. Пример термина (*де*)соноризација / *о(без)вучавање* (Радан: *десоноризација финалног -в* 172, *десоноризација* звучних 149, *овезвучавање* в 172, *обезвучавање* финалних 389, *десоноризују се (обезвучавају се)* 234; Ћирић: *десоноризација*, уколико постоји 92, *десоноризација* финалних звучних 202; Ј. Марковић: *десоноризација* 98, *соноризација* 98, али и: *обезвучавање и озвучавање* 98) показује да употребу терминосистема диктира грађа. Наиме, док се код Радана и Ћирића говори искључиво о обезвучавању, код Ј. Марковић се јавља и озвучавање, будући да има и таквих примера.

10.4. Често су у употреби термини *асимилација* и *дисимилација*. Код Радана: *асимилације сугласника* по звучности 181, *асимилација* -дн- у -н- 219, *дисимилација* 198, *дисимилација* се остварује 223; код Ћирића: међусловне *асимилације* 44, због *асимилације* 45, на бази *дисимилација* 84, *дисимилација* по месту творбе 88, *једначење* тих сугласника 81; код Ј. Марковић: путем *асимилације* 24, вокалска *асимилација* 50, међусловне *дисимилације* 50, *дисимилацијом* је дошло 89, *једначењем* двају 27, до *једначења* по звучности 95 итд. Радан има и термин *идентификовање: идентификовања (изједначавања)* са е 94, тенденцију *идентификације*¹⁶ (*изједначавања*) ч (ч'), ц (ц') и ћ', ђ' са 193¹⁷. Домаћи термин *разједначавање* изостаје у свима трима монографијама – у употреби је само латински *дисимилација*.

Код Радана налазимо *хармонична (даљинска) асимилација* 217 и *даљинска асимилација* 214 (у фусноти), што се код Ћирића и Ј. Марковић номинује само као *даљинска асимилација* (стр. 89 Ћ.; стр. 96 М.). У *Говору*

¹⁵ О овоме се у правопису говори на стр. 37–38 (Правопис 2010).

¹⁶ У РСЈ се као једно од значења код ове одреднице налази: „утврђивање истоветности, једнакости; поистовећивање“, што и јесте у тексту употребљено значење.

¹⁷ Овај термин (*изједначавање*) користе и Ћирић и Ј. Марковић, али у морфологији и са нијансираним значењем у односу на овде употребљено.

Заплања налазимо и даљинска дисимилација али и перифрастично, тј. појашњујуће дисимилација према наредном или претходном сугласнику 96, код Ћирића такође даљинска дисимилација 89, а Радан има даљинска регресивна дисимилација 232.

10.5. У вези са палатализацијом сугласника, Радан користи термине прва палатализација 207, друга палатализација 206, Ћирић има: јака палатализација 33, резултати палатализације 202, Ј. Марковић: резултат палатализације 87, резултати прве палатализације 170, по трећој палатализацији 213 и сл. Ћирић има наслов палатализације (стр. 96), али у тексту се говори о „држању резултата палатализације“, дакле – у једнини. Термин депалатизација 80 јавио се код Радана (169) и Ј. Марковић (80). Изостаје термин сибиларизација у посматраним студијама.

10.6. У свим радовима се говори о судбини сугласника, тј. сугласничких група и појавама у вези с тим у зависности од положаја у речи.

Према позицији у речи Радан дефинише сугласничке групе као:

А. почетне сугласничке групе 209, консонантске групе у иницијалном положају 209, Сугласничке групе са почетка речи обично су се очувале 213, иницијалне сугласничке групе 214;

Б. консонантске групе у медијалној позицији 218, карактеристике средишњих сугласничких група 218, и унутар речи поједине сугласничке групе претрпеле су 218, сугласничке групе у средишњем положају 218;

В. консонанти и сугласничке групе на крају речи 232, финалне сугласничке групе 232;

Ћирић као:

А. сугласничке групе у иницијалној позицији 83, иницијалне групе 83;

Б. сугласничке групе у медијалној позицији 85, медијалне сугласничке групе 85;

В. судбина финалних сугласничких група;

Ј. Марковић као:

А. Сугласничке групе у иницијалној позицији 87, у почетном положају сугласничке групе 87;

Б. сугласници у медијалној позицији 90;

В. судбина финалних сугласничких група 97, финалне консонантске групе 97.

Очигледно је да се универзалним термином може сматрати сугласничке / консонантске групе у иницијалном / медијалном или финалном положају, али је присутно и доста оригиналних формулација које се могу посматрати као стилска одлика и очигледно је да у томе разноврсношћу предњачи М. Радан.

10.7. У вези са појавама везаним за поједине сугласничке групе Радан користи следеће термине: „сугласничка група хв *упроићава* се у коренима

лексема“ 173, „процес трансформације¹⁸ групе хв у ф у корену речи хвал-, 173, *отклањање* неких сугласничких група, тешких за изговор 208.

У другим два монографијама је у употреби само термин *упрошћавање*:

а. Ћирић: медијалне секвенце *се упрошћавају* 90, финалне сугласничке групе *се* доследно *упрошћавају* опадањем 91, финалне групе и редовно *упрошћавају* 202;

б. Ј. Марковић: асимилативно *упрошћавање* 92, *упрошћавањем* су настали 89, *упрошћавање* финалне консонантске групе 99.

И овде се огледа термилошко шаренило код М. Радана и у избору домаћих терминологизованих облика и у избору страног синонимног термина.

10.8. Специфичан је случај употребе термина *уклањање*. Ј. Марковић га употребљава у вези са зевом (хијатом): новонастали зев *уклања се* 70, се зев *уклања* 166, чега има и код Радана: *уклањање* хијата 146. Радан, међутим, овај термин употребљава чешће и не само у вези са хијатом: *уклањање* почетног самогласника (афереза) 146, *уклањање* геминације 216, *уклањањем* полувокала 249–250, тенденција *уклањања* ј 387 итд. Ћирић нема овај термин. У тој позицији он користи термин *укидање*: *укидају се* (вокалске групе – Ј. М.) 48, група *се укида* контракцијом 48, за *укидање* групе имам 49, зев нестао губљењем х или в *укида се* секундарним ј 71 итд.

10.9. Радан користи термин *бркати* (*бркање*) или *побркати* („те се они могу доста лако да *побркају*“ 192), каквих нема у другим два монографијама. У РСЈ постоји глаголска одредница *бркати* и *побркати* у више значења, али чини се да ниједно од тамо понуђених не одговара овде употребљеном. У свима трима монографијама у употреби је са истим значењем и термин *мешати* (*мешање*) (Марковић: *мешање основа* 53), али у РСЈ ни код ове одреднице нема семантичке дефиниције која би одговарала овако употребљеној лексеми. Код обеју одредница у РСЈ се јавља и она друга као синоним. То намеће закључак да су ове лексеме прошириле значење или да је значење у којем су овде термилошки употребљене из неких разлога изостало из овог речника. Једно је недвосмислено – ове речи су се из општег језичког фонда преселиле у терминосистем. М. Радан и овај део обогаћује увођењем страног (латинског) синонима код оба термина: *конфузију* или *мешање* ђ са е 100, *конфузија* (*бркање*) полугласника задњег и предњег реда 102. У РСЈ ни семантичка дефиниција ове лексеме (конфизуја)¹⁹ не одговара овде употребљеном значењу, али и ова лексичка јединица мора се посматрати као унесена из општег лексичког фонда. Чињеница да М. Радан има богатији избор сведочанство је и о специфичностима језика дијаспоре.

¹⁸ По РСЈ, овај латинизам има једно од значења „промена облика, стања, особина, преображај, претварање“.

¹⁹ То је „забуна, збрка, пометња; збуњеност, сметеност“.

10.10. Разноврсност и богатство лингвистичког терминосистема у монографији М. Радана нуди доста грађе. У такве спадају и следећи примери из ове студије: Посебан *третман* консонанта х 181; број консонантских група које се *могу конституисати* 208; даљинском дисимилацијом *одстрањено* прво а не и друго р 210; *сједињавање (сливање)* експлозивних зубних или фрикативних сугласника у африкату 216 итд. Међутим, као што је на почетку речено, превише је грађе за анализу, али за ову прилику и за валидно закључивање довољан је и анализирани део.

III. Закључна разматрања

Полазне хипотезе да је код М. Радана већи број интернационалних термина и да је богатији инвентар лингвистичких терминолошких јединица јесу овим разматрањем потврђене, али закључак је да међу њима постоји међусобна условљеност, те би их, заправо, требало објединити.

Дакле, у раду М Радана налазимо веома богат систем лингвистичких терминолошких јединица за номинацију језичких појава које уочава у описиваном говору српске дијаспоре, далеко богатији од оног који користе истраживачи српских народних говора са простора Србије. Разлог томе је у повећаном броју специфичних особина које су резултат изолованости ових говора од осталих српских говора, али и језичке интерференције, пре свега са румунским, али и другим језицима из окружења. Све те појаве су морале бити именоване. Може се рећи да постоје два лексичка терминолошка слоја у овој монографији. Један је онај који је уобичајен у српској дијалектологији и други мање познат или непознат српском лингвистичком терминосистему. Неке стране лексеме које припадају овом другом слоју за српску дијалектологију су оригиналне и вероватно настале у процесу превођења са румунског (*афонизација* финалних вокала 156, *трансформација* групе хв у ф, *фонски аспират*). Велики број нових термина које употребљава М. Радан настао је од лексема из општег језичког фонда које дотле нису припадале терминолошком систему, а настале су у процесу превођења. Те терминолошке јединице често су употребљене синонимно. Заправо, синоними су чести у посматраној монографији, а као потврда могу послужити следећи примери: *конфузија* или *мешање* Ћ са е, *конфузија (бркање)* полугласника задњег и предњег реда, *уметнути (споредни)* вокали 156, *мобилно (покретно, непостојано а)* 116, *поистовећење (изједначење, тзв. вокализација)* полугласника 102 и сл.

О појачаној мултикултуралности у монографији М. Радана сведочи и чињеница да он, описујући артикулацију појединих гласова, те гласове употребљује са бројним другим језицима: „Овај глас у КГ има исто порекло као и љ из српског и хрватског књижевног језика, али има фонетску вредност као италијански глас *gl*“ 166. Овде спада и употреба термина *трифтонг* (стр. 143).

Може се констатовати да лингвистички терминосистем М. Радана даје ново светло на језик дијаспоре – он обогаћује лингвистички терминосистем, али и лексички фонд српског језика. Шире истраживање ове теме – проширено на друге радове овог аутора и друге ауторе који се баве језичким истраживањима дијаспоре мора бити изазовно и плодотворно, а за српски језички систем веома корисно. Осврт на паралелу са одговарајућим терминосистемом у румунском био би изазован и пожељан. Чини се да се он у овоме раду одвијао двосмерно.

Литература

- Белић 1905: А. Белић, „Дијалекти источне и јужне Србије“. *Српски дијалектолошки зборник*, бр. I. Београд: Српсак краљевска академија.
- Белић, Ившић, С. 1932: А. Белић, С. Ившић, *Граматичка терминологија*, Државна штампаија Краљевине Југославије, Београд.
- Видоески 2013: Б. Видоески, *Прилози за развојот на македонистичка лингвистика*, Приредил Д. Пандев, Скоје: Македонска академија на науките и уметностите, Истражувачки центар за ареална лингвистика „Божидар Видоески“, 2013.
- Зборник 1994: *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалекта*. Зборник радова са научног скупа (Нишка Бања, 1992. године). Ниш: Филозофски факултет, Институт за српски језик САНУ Београд, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу.
- Ивић 1985: П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика, Увод и штокавско наречје*. Нови Сад: Матица српска.
- Ивић 2009: П. Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књијарница Зорана Стојановића.
- Ивић 1994: П. Ивић, *Српскохрватски дијалекти. Њихова структура и развој*. С немачког превела Павица Мразовић. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књијарница Зорана Стојановића.
- Марковић 2007: Ј. Марковић, „Рефлексија народних говора на стандардни српски језик Срба у Румунији“, *Probleme de filologie slavă* (Проблеми словенске филологије) 15, Timișoara: Universitatea de vest din Timișoara, Facultatea de litere, istorie și teologie, Catedra de limbi și literatură slave, 238–248.
- Марковић 2008: Ј. Марковић, „Српски језички стандард Срба у Румунији“, у: Милош Ковачевић (ур.), *Српски језик, књијевност и уметност*, Књига 1: *Српски језик у (кон)тексту*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, Скупштина града Крагујевца, 33–44.
- Марковић 2020: Ј. Марковић, „Лингвистичка терминологија у Македонској граматички Крума Кепеског из 1946. године“, *Претходниците како современиците*. Македонскиот јазик во споредбените лингвистички истражувања, Зборник на трудови од научниот собир, Јазикот наш денешен, Кн. 31, Уни-

верзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Ми-
сирков“ – Скопје, Скопје, 39–48.

Мацановић 2018: А. Мацановић, *Српска језикословна терминологија у 19. веку*,
Монографије, бр. 26, Институт за српски језик, Београд.

Милановић 1977: Б. Милановић, „О етимолошком и секундарном Х и о једном глагол-
ском дублету“, *Наш језик*. XXIII/1–2. Београд: Институт за српски језик, 6–20.

Правопис 2010: *Правопис српског језика*. Нови Сад: Матица српска.

Радан, Ускату 2020: М. Радан, М. Р. Ускату, „Језичке изоглосе косовско-ресавског
типа у карашевским говорима (са посебним освртом на изолексе)“, *Исхо-
дишта/Originations*, бр. 6, Темишвар – Ниш: Савез Срба у Румунији, Центар
за научна истраживања и културу Срба у Румунији, Филозофски факултет
Универзитета у Нишу, Филолошки, историјски и теолошки факултет Запад-
ног универзитета у Темишвару.

РСЈ 2011: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска.

СТ 2017: *Словенска терминологија данас*. Зборник радова, Ур. Предраг Пипер и
Владан Јовановић. Београд: Српска академија наука и Институт за српски језик.

II

Окука 2008: Miloš Okuka, *Srpski dijalekti*. Zagreb: SKD Prosvjeta.

Пецо 1985: А. Песо, *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*. Beograd: Naučna knjiga.

Радан, 2000: М. Radan, *Grairile carașovene azi. Fonetica și fonologia*. Timișoara:
Uniunea Sârbilor din România.

Субитић, Средојевић, Бјелаковић 2012: Subotić, Lj., Sredojević, D., Bjelaković, I.,
Fonetika i fonologija: ortoepska i ortografska norma srpskog jezika, Filozofski
fakultet, Novi Sad.

Иордана Маркович

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ТЕРМИНОСИСТЕМА М. РАДАНА В СВЕТЕ СЕРБСКОЙ ДИАЛЕКТОЛОГИИ

Резюме

В статье анализируется терминосистема, используемая в книги М. Радана *Фонетика и фонологија карашевских говорах сегодня* с целью провести сравнение с соответствующими лекическими единицами в работах сербских диалектологов, напечатанных в Сербском диалектологическом сборнике. Сравнение будет показать есть ли особенности, в чем и каковы были причины.

Ключевые слова: терминосистема, лексема, лингвистика, лингвистический термин